

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПРАВА У 50–60-Х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ)

Антоніна КОРОБ
аспірантка ННДІУ

Анотація. У статті розглянуто розвиток української видавничої справи 50–60-х років ХІХ ст. на прикладі створення навчальних посібників. Доведено, що активізація роботи видавничих осередків була синхронною розвитку українських громад. Розглянуто низку виданих у цей час навчальних посібників, до створення яких значною мірою спонукала необхідність забезпечення україномовними навчальними виданнями недільних шкіл. У статті відслідковуються етапи створення книги – авторський, видавничо-поліграфічний, розповсюдження. Відзначено, що видання мали змістовну українознавчу складову, значна увага приділялася морально-етичним засадам.

Ключові слова: громада, навчальне видання, «Грамотка», «Українська абетка», «Букварь южнорусский», недільні школи, українознавча складова.

Розвиток видавничо-друкарської справи завжди сприяв і сприяє широкому засвоєнню її здобутків у освітній галузі. «Освіта – як єдність виховання й навчання, теорії і практики – має бути національною за змістом, духом, методологією й формами», – зазначає доктор філологічних наук, професор, академік, директор ННДІУ Петро Кононенко [13, 9].

Освітня галузь потребує нових навчальних засобів, одним із яких є навчальне видання. Навчальні видання займають значний сегмент у випуску книжкової продукції України. Так, у 2009 р. за даними Книжкової палати України, кількість навчальних та методичних видань становила 7746 назв, що складає 34 % від загальної кількості – 22 491. Що ж до показника виданих тиражів, то тут частка означеної категорії ще вища – 19 189,6 тис. пр., що становить майже 40 % від 48 514,4 тис. пр. загальної кількості одиниць друкованої продукції, що була випущена у світ 2009 р. [2].

Мета статті – відтворення стану української видавничої справи у 50–60-х роках ХІХ ст. на прикладі створення навчальних посібників. У ході розкриття теми необхідно з'ясувати:

- стан видавничої справи на даному етапі;
- причини, що спонукали до пошуків роботи у сфері підручникотворення.

Процес створення книги включає такі етапи, як авторський, видавничо-друкарський та етап розповсюдження, на якому результат діяльності групи фахівців – книгу – отримує споживач продукції – читач. Випуск навчальних видань 50-х – початку 60-х років ХІХ ст. буде розглянуто за цими етапами у хронологічній послідовності.

У кінці 50-х – на початку 60-х років ХІХ ст. відбулися значні зміни в усіх сферах буття України, більша частина якої – Наддніпрянщина – входила до складу Російської імперії. Політика російського імператора Олександра ІІ, що посів престол у 1855 р., була ліберальнішою за політику його попередника. Поразка Російської імперії у Кримській війні підтвердила необхідність реформування всіх сфер політичного, економічного, правового устрою держави. Ідея звільнення селян від кріпацтва мала своїх прихильників в урядових структурах і не викликала сумніву в колах інтелігенції, значна частина якої покладала на себе відповідальність за стан найчисельнішої верстви населення.

Цей час був початком нового періоду в історії українського книговидання, який, за С.Єфремовим, розпочався виданням першого тому «Записок о Южной Руси» П.Куліша: «Заложивши з 1857 р. власну друкарню, Куліш книгу за книгою пускає в світ українські твори – як передруки..., так і вперше видані» [8, 22]. У 1856–57 роках було надруковано «Записки о Южной Руси», «Чорну раду», перше видання «Грамотки» (перевидана 1861 р.), збірник «Хата» (1861 р.), «Хмельниччину» (1861 р.) і «Досвітки» (1862 р.) П.Куліша, твори Марка Вовчка та ін. Видавництво випустило серію книжок для народного читання під назвою «Сільська бібліотека», в якій друкувалися твори Т.Шевченка, Марка Вовчка, О.Стороженка, Д.Мордовця, Ганни Барвінок (О.Білозерської-Куліш), М.Номиса (Симонова), П.Куліша, фольклорні твори. «За три роки, 1860–1862, вийшло цієї серії аж 39 номерів: 1860р. – 13, 1861 – 10, 1862 – 16. Це була перша спроба систематичного видавництва для народу..., так званих «метеликів», – зазначав С. Єфремов [8, 22].

Прикметно, що видавничі організації виникли у середовищі українських громад, які на той час починали працювати у Петербурзі, Полтаві, Чернігові, Харкові, Києві. Їхня видавнича діяльність найчастіше була спрямована на задоволення освітніх потреб українства. «В самому кінці 50-х та на початку 60-х років у Петербурзі і по різних містах України виникли українські гуртки культурного, етнографічного, літературного напрямку, що називали себе громадами і мали в своїх справах зносини одна до одної. В Петербурзі за осередок такої громади стала редакція «Основи» – Костомаров, Шевченко, Куліш, В.Білозерський, В.П.Коховський, О.Х.Кістяковський, Г.С.Вашкевич, бр. Лазаревські, Х.І.Черненко, Д.С.Каменецький, Мик. І.Стороженко, Недоборовський, Степан Опатович Глушановський, Я.Кухаренко, В.А.Менциц, Д.Г.Лебединцев, Честаховський та ін.; у Чернігові – Ол. Тишинський, Оп. В.Маркевич, Л.І.Глібів, С. Д. Ніс, Д.І.Лавриненко, П.Г.Борсук, Лагода та ін.; у Полтаві – Дм. Пав. Пильчиков, В.Кулик, О.Я.Кониський, Жученко, Трунов, Є.Милорадович, Лобода та ін.; у Харкові, гуртуючись коло університету: Крем'янський, П.Лобко, О.О.Потебня, Сокович, А.Л.Шиманов, В.С.Гнилосиров, В.Мова, Франковський та

ин.», – зазначав Г. Житецький у своїй роботі «Київська громада за 60-х років» [9, 93].

У школах, як і в інших сферах суспільного життя того часу, частково було дозволено використання української мови, що сприяло активізації українського книговидання. Зокрема, постало завдання створення навчальних видань українською мовою для задоволення потреб учнів-українців.

Одним із перших у створенні навчальних видань був П.Куліш, у друкарні якого в 1857 р. вийшла у світ «Граматка». Вона була видана за розробленим П.Кулішем фонетичним прайвом, що дістав назву «кулішівка» і став широко розповсюдженим у 2-ій половині XIX ст. на Наддніпрянщині. П.Куліш зумів втілити у цьому посібнику великий талант письменника, викладача-методиста, педагога, виявив найкращі риси людини-гуманіста та громадянина-патріота.

У зверненні до читачів, надрукованому на перших сторінках посібника, автор пояснює ціль, якої він прагнув досягти, уклавши і випустивши «Граматку»: «Скільки ні есть у насъ по Украині граматокъ и букварівъ, то всі вони не годяться намъ для першої науки письменства, бо печатані не нашою мовою, а черезъ те всяка дитина довго нудитця надъ книжкою, поки навчитця иноязичні слова розбірати... Треба учить дітей письменства такъ, гдобъ, дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сего найперва помічъ – щобъ граматка зложена була рідною Українською мовою» [5, 1–2].

Визначимо тип видання, до якого можна віднести «Граматку», спираючись на чинний Державний стандарт України «Видання. Основні види. Терміни і визначення» [1, 18]. За цільовим призначенням «Граматка», безсумнівно, є навчальним «виданням систематизованих відомостей наукового або прикладного характеру, викладених у зручній формі» [5, 5]. Якщо ж звернутись до визначення терміна «підручник», який часто використовується у літературі для характеристики видань означеного періоду, п. 12.19 згаданого стандарту [5, 18] зазначає, що підручник – це «навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке», то, безсумнівно, ця книжка не відповідає цим вимогам, бо видання не було офіційно затверджене і не має чіткого систематизованого викладу дисципліни. Найбільше цей тип видань відповідає критеріям навчального посібника (п. 12.15): «Навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник та офіційно затверджене як таке» [5, 17].

У «Граматці» був використаний метод навчання читанню «не буквоскладовий, а наближений до американського методу «цілих слів» [20, 6].

«Граматка» стала прикладом для наслідування багатьом авторам, тому розглянемо її структуру детальніше. Першу сторінку видання прикрашає малюнок (до речі, хотілося б звернути увагу на чудове художнє оформлення та поліграфічне виконання книги), початок кожного розділу оформлено буквицею, а кінець розділів оздоблено декоративною заставкою. На 5–6 с. надруковано різні види написання літер абетки – великі, маленькі, «криві» (курсивні). Сторінка 7 містить дидактично-методичний

матеріал «Правила для вчителя». На с. 8–14 міститься розділ «Склади», що розділений на 12 уроків. Варто зазначити, що метод поділу навчального матеріалу на уроки, межі яких відповідають межах тематичних параграфів, широко застосовується у сучасних підручниках.

Перший текст для навчання читанню – уривок із псалма 132 «Давидових псалмів» Т.Шевченка. Зі сторінки 15-ї починається розділ «Читання по верхамъ», у якому П. Куліш виявив свої здібності педагога та вихователя: після невеликих уривків із віршів він подає до них так звану «Науку» – коментарі, які в цьому розділі посібника несуть, у першу чергу, виховне навантаження. У коментарях він розкриває у зрозумілій, доступній для сприйняття формі морально-етичну проблематику псалма, дає настанову на гідну доброго християнина поведінку.

На с. 27–40 подано думу про Северина Наливайка, «Наука» до якої, крім історичних відомостей, викладених у лаконічній популярній формі, містить також виховну, морально-етичну, патріотично-світоглядну, націєформуючу складові і має українознавче спрямування.

«Граматка» базується на засадах християнської моралі, тому с. 41–93 містять тексти із Святого Письма, біблійні оповідання, переказані П.Кулішем, у форматі питань–відповідей розкриваються основні постулати та канони православного віровчення. Прислів'ями, надрукованими на с. 94–96, закінчується так звана букварно-читанкова частина. Сторінки із 97 до 128 посібника вміщують матеріал для навчання арифметиці, де автор знайомить учнів із цифрами, навчає рахунку та виконанню арифметичних дій. Цікаво, що для закріплення вивченого матеріалу П. Куліш склав задачі, мета яких навчити вирішувати завдання, що поставали перед учнями у повсякденні, у побуті: це і підрахунок загальної кількості вирощеного жита на окремих нивах [5, 100–101], і перерахунок одних величин ваги чи відстані в інші [5, 118].

У прикінцевій частині наведено тлумачення окремих положень Святого Письма [5, 129–141] та молитви [5, 142–145].

У заключному «Слові до письменних» П.Куліш викладає у популярній формі свої погляди на засади самоідентифікації нації, збереження самобутності, підкреслює цілісність українського народу, розділеного між імперіями: «Земля Українська иде далеко по обидва боки Дніпра; сягає вона поти, поки народъ говорить по-нашому, а говорить народъ по-нашому и въ Австрийскому царстві ажъ по сами Карпати» [5, 146]. Автор дає настанови учням-читачам – під час вивчення навчальних дисциплін фокусувати свою увагу на українознавчих аспектах: «Языкъ и звичаи народниі найкраще, найлюбіше единять міжъ собою народи. Коли жъ така воля Божя, щобъ жили люде на світі великими семьями; то треба всякому розумному чоловікові свою велику семью, свое племя знати, де воно живе, по якихъ землях, якими городами й селами розкинулось, треба прислухатись добре до своєї рідної мови, чи вона зъ розумних усть иде, чи вона въ пісні голосить, чи вона съ книжки читається» [5, 147].

Отже, «Граматка» П.Куліша за методикою укладання навчального видання, його українознавчим наповненням, видавничо-поліг-

рафічним виконанням стала взірцем, на який рівнялись інші автори-укладачі подібних навчальних видань.

Слідом за П.Кулішем М.Гацук (Гатцук) у 1860 р. у Москві видав посібник «Українська абетка», що був видрукуваний у друкарні Московського університету церковнослов'янською мовою [4, 1]. Перші сторінки книги (титул, зворот титулу, шмуцтитул) не пронумеровані й не включені до загальної кількості сторінок. Далі автор помістив передмову (має римську нумерацію сторінок від третьої до шостої), у якій пояснюється, що до видання абетки його спонукало бажання зробити працю приємну «люду малому, (яка. – А.К.) ласила б його рідним та звичним словом» [4, IV]. Попередні букварі, на думку автора, не мають мови того люду, задля якого вони пишуться, і учень не одну годину просиджував над ними, нічого не розуміючи.

Викладання матеріалу М.Гацук розпочинав абеткою. Порядок вивчення букв за алфавітом, кожна букву проілюстровано малюнком: так, наприклад, поряд із буквою «К» зображено козака, з «Р» – рушницю. Під малюнками подається назва предмета, поділена на склади, та повністю слово без поділу. Далі надруковано невеличкі віршовані тексти (поділені на склади та без поділу), добре відомі й нинішнім дошкільнятам та учням молодших класів: «Іди, іди дощику», «Коза-дереза», «Ходить сон повз вікон» [4, 10–24]. До післябукварної частини увійшли думи, прислів'я та приказки, невеликі прозові оповідання. Зі сторінки 82 починається розділ «Про лічбу», тобто арифметика. Далі надруковано загальні відомості про величини часу, календар, що містить українські назви місяців та найбільші свята, церковні та обрядові, за місяцями [4, 87–99]. У виданні також вміщено відомості про грошові одиниці [4, 100–105] та абетки церковнослов'янської мови [4, 106–117].

Отже, хоча «Українська абетка» і не привнесла інновацій у розвиток української мови, її змістовне наповнення колоритно-розмаїтими фольклорними творами, підібраними автором-етнографом до свого навчального видання, не втратила свого значення і нині. Твори, вміщені у виданні М.Гацука 150 років тому, знаходять своє місце у навчальних виданнях для дітей і сучасних авторів-укладачів.

Як зазначалось вище, риси системності (хоча і не досить значні) в українському видавничому процесі на той час починають увиразнюватися у тих регіонах, де існувала міцна українська громада. «...І в Чернігові, і в Полтаві, і в Харкові, де були українські громади, – всюди бачимо разом і зародки громадських видавництв, початки та спроби використати друковане слово на освіту народну», – зазначав С.Єфремов [8, 23].

Перше завдання, яке поставила перед собою інтелігенція, було в галузі освіти. Безграмотність, низький культурний рівень більшості селян поряд із кріпацтвом були, на їхню думку, головними причинами низького рівня життя народу. Для підвищення загального освітнього рівня населення створювалися недільні школи, у створенні та роботі яких активну роль відігравали члени громад. Педагогами в школах найчастіше була найактивніша частина суспільства – студентство.

Активну роботу в організації недільних шкіл Києва здійснив професор Київського універ-

ситету Св.Володимира П.Павлов. За підтримки попечителя Київського навчального округу М. Пирогова відкриття першої недільної школи в Києві відбулося 11 жовтня 1859 р. на Подолі у приміщенні Дворянського училища.

У звіті про стан недільної школи на Подолі в Києві, опублікованому в Циркулярі управління Київського навчального округу, згодом зазначалося: «При готовящихся и совершающихся преобразованиях в различных сферах нашей общественной жизни, распространение грамотности составляет теперь, конечно, предмет первой необходимости. Для наших низших классов, в виду ожидаемой реформы их быта, грамотность, быть может, столько же насущна, как и сама реформа... По этому, учреждение даровых Воскресных школ, как отвечающее настоятельной потребности времени, служит, разумеется лучшим его явлением» [17, 46]. Крім того, наведені цікаві статистичні дані про відвідувачів школи: до школи записався 101 слухач, серед них вікової категорії 10–15 років було 53 чол., 16–20 років – 36 чол., 7–10 років – 9 чол., 23 р.–1, 24 р.–1, 28 р.–1 [17, 47]. Як бачимо, більша частина слухачів – хлопчики та юнаки (школа чоловіча) від 10 до 20 років. Національний склад слухачів був такий: українці – 75 чол., росіяни – 17 чол., поляки, німці та євреї – по 3 чол. Учні недільної школи належали до різних соціальних станів: так, міщан було 33 чол., 29 селян-кріпаків, 11 державних селян та ін. [17, 47].

У ще одній київській недільній школі, Новостроєнській, що відкрилася 25 жовтня 1859 р. [16, 76], із 148 учнів, які записалися до школи, 119 чол. було у віці від 8 до 20 років; за національним складом: українців – 121 чол., росіян – 21 чол., поляків – 5 чол., німців – 1 чол. [16, 77]. Отже, є підстави констатувати, що найбільше у недільних школах навчалось українців.

Заняття проводилися у недільні та святкові дні. Тривалість занять – три-чотири години. Школярі ділилися на класи: ті, що не вміли читати чи погано знали букви, навчалися у «нижчому» класі, у «вищому» класі навчали письму, читанню за методом М.Золотова, арифметиці – за методом А.Грубе. В обох класах одна година відводилася врівноважено.

Серед студентства університету знайшлося багато тих, які зголосились безкоштовно викладати в цих школах. Крім того, знайшлися і ті, хто надав благодійну допомогу. Здебільшого це були представники, як зазначалось у звіті, «между купечествомъ и ученымъ сословіемъ» [17, 46]. Для 3 недільних шкіл (третья – Печерська), відкритих у Києві в кінці 1859 р. – на початку 1860 р., було зібрано 230 руб. 55 коп. Більша частина цих коштів була витрачена на закупівлю навчальних посібників – 136 руб. 78 коп. [17, 50].

Більшість слухачів недільних шкіл становили українці, тому виникла потреба видання навчальних посібників українською мовою, адаптованих до специфіки викладання у недільних школах. У друкарні Київського університету були видані посібники «Домашня наука, початки» 1860 р. та «Вищі початки» 1861 р. [18, 308]. Автор цих посібників К.Шейковський був одним із 17 студентів університету, які викладали у Подільській недільній школі [9, 95].

Багатим за кількістю виданих посібників став 1861 р.: у Полтаві О.Стронін видав «Аз-

буку по методу Золотова для Южнорусского края» об'ємом 23 с. [20, 9], Т.Шевченко в Петербурзі – «Букварь южнорусской», І. Деркач в московській друкарні М.Каткова – «Українську граматку» об'ємом 24 с. [20, 8].

У 1862 р. у Києві вийшов у світ посібник Д.Мороза «Арифметика, або Щотниця» [18, 310], у Полтаві надрукували «Українські прописи» О.Кониського, його ж «Арифметика, або Щотниця» була видана у Петербурзі 1863 р. [7, 133–134].

М.Костомаров на сторінках 5-го номера «Основи» за 1862 р. у статті «Мысли Южноруса» окреслив завдання, що стояли перед українською інтелігенцією і полягали у створенні навчальних видань для народу. Зокрема, він зазначав, що мало лише видань художньої літератури, необхідні видання, що дають знання і освіту: «Соловья баснями не кормят – говорит пословица; и народ нельзя насыщать повестями и стихами. Ему нужна крепкая, питательная пища знания и образования» [14, 310].

М.Костомаров зосереджував свою увагу на мові навчання, яка повинна стати засобом збереження ідентичності: «Народ должен учиться, народ хочет учиться; если мы не дадим ему средств и способов учиться на своем языке – он станет учиться на чужом, и наша народность погибнет с образованием народа» [14, 310]. Він звернувся із закликом написати нові навчальні видання українською мовою. На його думку, ці видання повинні містити матеріал як релігійно-православної тематики, так і загальноосвітні предмети, такі як арифметика, космографія (описова астрономія), географія, природознавство. Також у посібниках у популярній формі повинні бути висвітлені правові, юридичні питання [14, 311]. Ці книжки мали б бути написані зрозумілою мовою, так, щоб матеріал не завчався напам'ять, а вивчався методом роздумів, повторювання, переказування. «Вот, по нашему мнению, чем бы следовало заняться теперь южнорусским писателям, а люди состоятельные, живущие в Малороссии, пусть покажут свою любовь к народу на деле, приняв на свой счет издания таких сочинений и заведение училищ, где бы дети поселеня приобрели воспитание на родном языке» [14, 312].

На заклик профінансувати видання для народної освіти відгукнулося багато небайдужих українців. У наступних числах «Основи» друкувалися листи-відгуки на звернення М.Костомарова.

Д.Запара, землевласник Ізюмського повіту, збирач українських пісень, лексикограф, писав у жовтневому числі «Основи» за 1862 р., що на таку справу, як освіта, грошей не шкода [11, 5]. Листи, що були надруковані у цій рубриці, можна назвати ще листами-звітами – в них дописувачі повідомляли про свої благодійні внески для видання посібників. У цьому ж жовтневому числі надруковано лист від А.Іоніна, в якому, зокрема, йшлося: «Явятся средства – найдутся, навѣрное, и люди, могущие и желающие взяться за благородный труд составления этихъ, – совершенно ни чѣмъ незаменимыхъ для народного образования, – учебниковъ на рідній мові (курсив у цитованому тексті. – А. К.). ...Обѣщаю помочь этому предприятию – ежегоднымъ взносомъ 50 рублей; содѣйствиемъ, въ здѣшной мѣстности,

подпискѣ въ пользу этого истенно-полезнаго начинанія, и, наконец, покупкой и распространениемъ учебныхъ книгъ» [12, 6].

У «Додатку одъ редакції», розміщеному на 7-й сторінці журналу, було надруковано список осіб, які зробили благодійні внески. На той час було зібрано 538 крб. [6, 7].

Активну участь у роботі недільних шкіл брали студенти. Відчуваючи потребу в навчальних виданнях, вони або впорядковували їх самостійно (К.Шейковський), або зверталися до визнаних майстрів слова, шанованих суспільством особистостей. Так, до Т.Шевченка від імені студентської громади Харкова писав її активний діяч В.Гнилосиров [10, 144–145]. В.Гнилосиров був напрочуд енергійною людиною, яка через роки життя пронесла вогонь служіння народній освіті. В.Науменко у статті, присвяченій пам'яті В.Гнилосирова, писав: «Черезъ промежутокъ времени около 40 лѣтъ, видишь все того-же молодого душой книгоношу, всю жизнь распространявшаго между молодежью идею народнаго самосознанія» [15, 305].

Образ книгоноші не вигаданий – В.Гнилосиров у студентські роки займався розповсюдженням навчальних видань серед народу. Свої спогади про роботу книгоношею він видрукував під псевдонімом А.Гавриш у журналі «Основа». У есеї, що мав назву «Пять день зъ житія Х-го студента» і був присвячений «Вічній пам'яті Т. Гр.Шевченка» [3, 60], автор писав про продаж книжок на ярмарку в містечку Охтирка, що на Харківщині. Так, зазначалося, що попитом найбільше користувались твори Т.Шевченка, П.Куліша, казки та граматки. В один день було продано: «Людымъ дрібязку й граматокъ на два съ копою, – 40 екземплярів; панамъ, полупанкамъ и попамъ на 9 р. 50 к. – 35 экз.; сі жь бо брали Кобзаря, Чорну Раду, Повісті Квітки, Хату, опрічь дрібязку» [3, 69]. «Одначе разбирали граматки, а зъ дрібязку Тополю й Сіру Кобылку.

Всѣго збуткуна охтирському ярмарці на 17 р. 20 к. ср. – людымъ – дрібязку и граматокъ – 58 экз., на 3 р. 62 к.; панамъ, полупанкамъ и попамъ – 60 экз., на 13 р. 58 к. ср.» [3, 72].

Г.Житецький стверджував, що «треба мати на увазі, що розповсюджувати українські книжки – була найголовніша мета харківської молоді. Для виконання цього завдання вона тратила свої копійки та зібрані відусюди кошти, вела зносини з книгарнями, видавцями і охвенеями, а то й самі одягалися попростому, переїздили крамарями з українськими книжками від села до села, з ярмарку на ярмарок» [10, 144].

Розповсюдження українських навчальних видань відбувалося за активною участю самих авторів посібників. Так, Т.Шевченко, видавши «Букварь южнорусской» для потреб недільних шкіл, звертався до М.Чалого та Ф.Ткаченка у справі розповсюдження посібника [19, 217–218]. Гроші, отримані від продажу посібників, він просив передати у розпорядження недільних шкіл.

Отже, з усього зазначеного можна зробити такі висновки:

- у 50–60 роки XIX ст. українська видавнича справа почала набувати рис системності;

- видавничі осередки виникали в містах, де плідно працювали громадівські організації, основні напрямки діяльності яких знаходились у царині освіти і культури;

– значний сегмент у випуску видавничої продукції займали навчальні видання, що було викликано потребою населення в освіті, яка впроваджувалась через систему недільних шкіл, в організації й діяльності яких брали активну участь діячі українських громад;

– навчальні видання для здобуття початкової освіти найчастіше містилися в одній книзі розділи букваря, після букварну читанку, арифметику, молитви чи біблійні оповідання;

– видання були наснажені українознавчим матеріалом, адаптованим для сприйняття людьми, які мали невисокий (чи зовсім не мали) рівень освіти, належали до різних як ставових, так і вікових категорій;

– найчастіше авторами (упорядниками) видань були викладачі шкіл або члени громад;

– створення навчальних видань відбувалося за фінансової підтримки, благодійної допомоги суспільно активних громадян;

– відсутня система книгорозповсюдження українських навчальних видань вимагала активної позиції авторів (упорядників) посібників у справі їхнього поширення. Підтримку справи надавало студентство;

– особливу увагу автори-упорядники звертали на морально-виховну, українознавчу спрямованість видань, бо саме ці проблеми були актуальні тоді; є вони такими і нині, і вимога часу – процес підручникотворення – має базуватись на українознавчих, високоморальних засадах, бо навчальні видання становлять сьогодні найбільший сегмент у видавничій продукції і їх цільова аудиторія – діти і молодь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видання. Основні види. Терміни і визначення. ДСТУ 3017–95. Видання офіційне. – К.: Держстандарт України, 1995. – 47 с.
2. Випуск видавничої продукції в Україні в 2009 році. Випуск книг і брошур за цільовим призначенням. – www.ukrbook.net / statistika_2009 / image003.gif.
3. Гавриш А. Пять день зъ життя X-го студента / А. Гавриш // Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Жовтень (сентябрь), 1862. – 462 с.
4. Гацук М. Українська абетка / Микола Гацук. – М., 1860. – 117 с.
5. Граматка. – С. Петербургъ, 1857. – 149 с.
6. Додаток одъ редакції // Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Жовтень (сентябрь), 1862. – 462 с.
7. Доманицкий В. II Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по-малорусски / В. Доманицкий // Киевская старина. Ежемесячный исто-

рический журналъ. – Томъ LXXXII. – Январь, 1901. – С. 131–151.

8. Єфремов С. В тисних рямях. Українська книга в 1798–1916 рр. / Сергій Єфремов // Слово і час. – 1992. – № 6. – С. 22–31. – ISSN 0236-1477.

9. Житецький І. Київська громада за 60-х років / І. Житецький // Україна: науковий двомісячник українознавства. – 1928. – Кн. 1. – С. 91–125.

10. Житецький І. Шевченко і харківська молодь / Ігн. П. Житецький // Україна: науковий двомісячник українознавства. – 1925. – № 1/2. – С. 143–148.

11. Запара Д. VIII Н. И. Костомарову (по поводу «Мыслей Южноруса» въ майской книжке Основы 1862 г.) / Димитрій Запара / Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Жовтень (сентябрь), 1862. – 462 с.

12. Юнинъ А. IX По поводу народных учебников / Аркадій Юнинъ / Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ. – Жовтень (сентябрь), 1862. – 462 с.

13. Кононенко П. Передмова / Петро Кононенко / Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів // Українознавство. – 2010. – №3. – 282 с.

14. Костомаров М. Мысли Южноруса / М. І. Костомаров. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с. («Літературні пам'ятки України»). – ISBN 5-325-00183-3.

15. Науменко В. Памяти В. С. Гнилосырова / В. Науменко / Киевская старина. Ежемесячный исторический журналъ. – Томъ LXXXII. – Январь, 1901. – С. 301–307.

16. Отчет о состояніи Киевской Новостроенской воскресной школы (Шт. Смот. Киев. Уѣзд. учил. Проценка) // Циркуляръ по управлению Киевскимъ учебнымъ округом. – Май, 1860. – № 5. – 196 с.

17. Отчет о состояніи Подольской воскресной школы (Шт. Смот. Киевоподол. Двор. уч. И. Слепушкина) // Циркуляръ по управлению Киевскимъ учебнымъ округом. – Мартъ, 1860. – № 3. – 196 с.

18. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910). – К.: Наукова думка, 1984. – 684 с.

19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – ISBN 966-00-0625-X; Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – 632 с.: порт. – ISBN 966-00-0726-4.

20. Яворська С. Т. Погляди на методику навчання грамоти (друга половина XIX ст.) / С. Т. Яворська / Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. Випуск XVII / За загальною редакцією проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПІ, 2002. – 264 с. – ISBN 5-7763-4577-4.

Антонина Короб Украинское издательское дело в 50–60-х годах XIX столетия (на примере создания учебных пособий)

Аннотация. В статье рассмотрено развитие украинского издательского дела 50–60-х годов XIX ст. на примере создания учебных пособий. Доказано, что активизация работы издательских центров была синхронной развитию украинских громад. Рассмотрен ряд изданных в это время учебных пособий, к созданию которых в значительной мере побуждала необходимость обеспечения украиноязычными учебными изданиями воскресных школ. В статье рассмотрены этапы создания книги – авторский, издательско-полиграфический, распространения. Отмечено, что издания имели содержательную українознавческую составляющую, значительное внимание уделялось морально-этическим принципам.

Ключевые слова: громада, учебное издание, «Граматка», «Українська абетка», «Букварь южнорусский», воскресные школы, українознавческая составляющая.

Antonina Korob
Ukrainian publishing in 50-th, 60-th of XIX-th century (based on examples school manuals creation)
Annotation. Development of Ukrainian publishing in 50-th, 60-th of XIX-th century, based on school manuals development is researched in the article. It is proved, that publishing centers work activation was same as Ukrainian community development. Some of the manuals published in that

time, the creation of which were prompted by necessity to provide Sunday schools with Ukrainian language school manuals, are observed. Book creation stages – author's, publishing, expansion are traced. It is marked that publishers had meaningful component of Ukrainoznavstvo, great attention was given to moral and ethical basis.

Key words: *Community, school publication, «Gramatka», «Ukrainian abetka», «South Russian Bukvar», Sunday schools, component of Ukrainoznavstvo.*